

Розділ 1

ЩО ТАКЕ ФІЛОСОФІЯ?

1.1. Корабель Тесея

Розглянемо класичну філософську проблему. Зауважу, що наводжу цей приклад не тому, що сама проблема є дуже *важливою*; причина, чому приклад мені подобається, полягає в тому, що: а) на ньому можна легко й стисло продемонструвати суть питання, б) питання очевидно *не* є ані науковим, ані релігійним, ані будь-яким іншим, а суто філософським. Тому добре підходить для ілюстрації, що таке філософія.

Колись жив-був грецький герой на ім'я Тесеї. (Спрощую оригінальний міф.) Він обійшов навколо Середземного моря, здійснюючи такі героїчні подвиги, як приборкання биків, відрубання голів мінотаврам та викрадання жінок. (Тоді стандарти героїзму були трохи інакшими.) Поки Тесеї здійснював усє це геройство, його корабель зазнавав звичайного зносу. Коли ж окрема дерев'яна дошка псувалася чи трухлявіла, її міняли новою, причому тільки одну дошку за раз. Припустимо, що після десяти років плавання зрештою кожну з оригінальних дерев'яних дощок хоч раз замінили на нову.

Питання. Після того, як минуло десять років, чи у Тесея все ще залишався *той же корабель*, що й на початку? Може, це буде вже якийсь новий корабель?

А тепер розважимося такою модифікацією прикладу. Припустимо, хтось плив слідом за Тесеєм усі ці роки, збираючи всі старі шматки дерева, коли той їх викидав. Як минуло десять років, цей переслідувач узяв і знову склав усі оригінальні шматки дерева в (пошарпаний і потворний) корабель. Чи буде *цей* корабель тим же, на котрому виходив у плавання Тесеї?

Зауважу, що це не наукове питання. Справа не в тому, щоб поставити якийсь експеримент, щоб з'ясувати, чи це буде той же корабель. Можна спробувати взяти якийсь інший корабель і позамінювати його деталі, як у прикладі. Але що з ним робити потім? Уважно поспостерігати за конструкцією? Ретельно

зважити, подивитися під мікроскопом, зробити спектроскопічний аналіз? Ніщо з цього не має ані найменшого значення. Нам уже відомі всі основні факти проблеми, тому що вони були викладені у вихідних умовах. Просто невідомо, *чи складаються* ці факти у відповідь на питання про те, «той же» це корабель чи не той же.

Також зауважу, що тут справа не в тому, що немає чого сказати з цього приводу. Можна зрозуміти і те, чому корабель може вважатися тим же, і те, чому не може. Дивно буде стверджувати, що в кінці подорожі у Тесея все ще залишався все той же корабель, оскільки він узагалі не мав би спільних деталей з початковим. У всякому разі, реконструйований зі старих дощок корабель, мабуть, виглядає кращим претендентом на те, щоб називатися початковим кораблем, оскільки він складається з тих же деталей у тій же конфігурації, що й оригінал.

Але якщо ми скажемо, що корабель Тесея по завершенню подорожі вже не був тим же кораблем, що й початковий, тоді постає питання, в який момент він перестав таким бути? Заміна якої дошки змінила корабель Тесея на новий? Щоб загострити аргумент, нехай S_0 — це початковий корабель, S_1 — корабель після заміни першої дошки, S_2 — корабель після заміни другої і т. д. Припустимо, що на кораблі всього 1000 дощок, тому послідовність закінчується на S_{1000} . Тепер припустимо, що заміна лише *однієї* дерев'яної дошки не змінює корабель на інший. Отже, $S_0 = S_1$. Але тоді, за тими ж міркуваннями, $S_1 = S_2$, $S_2 = S_3$ і так далі, аж до $S_{999} = S_{1000}$. А звідси випливає, що $S_0 = S_{1000}$.

Тож, як бачимо, існує можливість навести логічні на вигляд аргументи щодо цього питання. Зараз не станемо братися вирішувати його. Але це питання саме з тих, за вирішення котрих беруться філософи. Більшість звичайних людей у своїй інтелектуальній діяльності — зайняті в інших галузях — просто намагалися *бунукнути* подібних питань. Філософи ж справді прагнуть розібратися з відповіддю.

До речі, «відповідь» не обов'язково повинна бути однією з тих відповідей, що їх, здається, вимагають прямолінійно поставлені питання — вона не обов'язково має бути «Так, той же» або «Ні, не той же». (Між іншим, серед філософів дискутується майже все, включаючи самі умови дискусії та обговорювані питання.) Відповідь може бути «І той же, і не той же», або «Це питання семантики», або «В якомусь розумінні той же, а в іншому — не той же», або «Існує ступінь тотожності, і вона з часом зменшується». Крім того, така ситуація є досить типовою для філософських питань: на більшість питань в інших галузях знання потрібно відповідати прямолінійно в тих же термінах, в котрих вони були поставлені, — звичайно не передбачається відповідь, що питання містить хибне припущення, не має відповіді або потребує переформулювання та под. Але в філософії такого роду відповіді не виключені.

1.2. Як визначити поняття «філософія»?

Даруйте, я не стану давати якогось визначення «філософії». Це галузь знання, але вона не має загальноприйнятого визначення, що відрізняє її від усіх інших галузей. Та, на щастя, ніхто звичайно не осягає поняття, вислуховуючи їх визначення; ми набуваємо розуміння через сприйняття прикладів. (Скажімо, поняття «зелений» осягається завдяки спогляданню прикладів зелених предметів, а не тоді, коли хтось намагається *розповісти*, що таке зелений колір.) Саме тому я почав з того, що навів приклад філософського питання. Нижче наведу ще кілька, а також запропоную деякі узагальнення з приводу того, як відбувається філософське думання, щоб відрізнити філософію від, скажімо, науки чи релігії.

1.3. Предмет дослідження філософії та її розділи

Більшість галузей знання вирізняються за певним предметом дослідження (за тим, що вони вивчають). Біологія вивчає життя, метеорологія — погоду, уфологія — космічних прибульців тощо. Складно описати предмет філософії, тому що він дуже широкий. Давайте просто перерахуємо основні розділи (відгалуження) філософії та те, що вони вивчають. Перші три (метафізика, епістемологія та етика) звичайно вважаються трьома центральними розділами філософії.

I. Метафізика вивчає загальні питання про те, що існує, і яким є цей світ. (Вивчає не *всі* питання про те, що існує, а тільки, сказати б, філософські. Надалі я опускаю це уточнення.) (Примітка. Терміни, виділені півжирним шрифтом, як-от «метафізика», — це важливі філософські терміни, що наведені у словнику в кінці книги.)

Приклади: Чи існує бог? Маємо ми свободу волі чи все, що відбувається, визначено заздалегідь (випадково або якимось іншим чином)? Чи майбутнє так само реальне, як теперішнє та минуле? Чи справді існують числа та інші абстрактні об'єкти? Реальність об'єктивна чи суб'єктивна?

II. Епістемологія вивчає природу знання, чи можемо ми знати, і як знаємо, те, про що думаємо, що знаємо, і чи обґрунтовані наші переконання.

Приклади: Як визначити поняття «знати»? Звідки можемо знати, що можна довіряти п'яти органам чуттів? Яким чином знаємо, що інші люди мають свідомість, а не просто є бездумними механізмами? Всі

переконання обґрунтовуються спостереженнями чи бувають такі, що обґрунтовуються незалежно від спостережень?

III. Етика вивчає правильне і неправильне, хороше і погане.

Приклади: Чи є задоволення єдиним добром на світі? Чи зобов'язані ми інколи жертвувати власними інтересами на користь інших? Які права має людина? Чи припустимо взагалі порушувати чиїсь права заради суспільного добра? Чи мають тварини права?

IV. Політична філософія вивчає хороші та погані суспільні інститути та те, яким чином має бути впорядковане суспільство.

Приклади: Що надає урядуванням право здійснювати владу над нами? Якою має бути належна функція влади? Який розподіл багатства в суспільстві буде найсправедливішим? Коли держава повинна обмежувати свободи людей заради суспільного добра?

V. Естетика вивчає мистецтво, красу та дотичні питання.

Приклади: Що таке мистецтво? Чи сучасне мистецтво справді є мистецтвом? Краса об'єктивна чи існує тільки в очах того, хто дивиться? Яким чином можна, якщо це взагалі можливо, дізнатися про реальність, читаючи художню літературу? Чи є твір художньо порочним, якщо він виражає аморальні цінності?

VI. Логіка вивчає правильність міркувань, певні загальні характеристики висловлювань, а також випадки, коли висловлювання підтримують одне одного або конфліктують між собою.

Приклади: Які можна встановити правила для перевірки правильності аргументу? Чи кожне висловлювання повинно бути або істинним, або хибним? Чи може висловлювання бути водночас і істинним, і хибним?

VII. Філософія свідомості вивчає природу розуму та свідомості.

Приклади: Свідомість — це тільки мозок чи це щось нефізичне? Чому існує свідомість; чому люди (і більшість тварин) мають почуття, що дозволяють щось *відчувати*, а не є просто складними механізмами без почуттів? Яким чином можна перебувати у станах, що «відносяться» до чогось або «репрезентують» щось?

VIII. Філософія науки вивчає філософські питання про те, як працює наука та якими є філософські імплікації наукових теорій.

Приклади: Як можна знати, чи істинною є наукова теорія? Чому треба віддавати перевагу простішим теоріям перед більш складними? Чи доводить квантова механіка, що реальність залежить од спостережача? Чи доводить теорія відносності, що майбутнє так само реальне, як минуле та теперішнє? Чи підриває теорія еволюції віру в об'єктивні цінності?

В сторону. Можна помітити, що вищезгадані розділи явно перетинаються між собою у багатьох відношеннях. Якщо ви це помітили, то не помилилися. Якщо ні, надалі будьте уважнішими!

1.4. Методи філософії

Можна також помітити, що вищезгаданий перелік філософських питань перетинається з декотрими релігійними та науковими. Тож тепер покажу вам у загальних рисах відмінності філософського підходу від релігійного та наукового, навіть коли вони розглядають подібні питання. Ці відмінності полягають у *методах*, тобто філософи використовують свої власні відмінні способи пошуку відповідей.

Релігії звичайно апелюють до *авторитету* та до (здогадних) *надприродних джерел* знання. Примітка. Це не означає, що релігійні діячі ніколи не звертаються до звичних спостережень або міркувань. Ну, звичайно, вони до них часто звертаються. Тим не менш, апелювання до авторитету та надприродних джерел знання однозначно відіграє вирішальну роль у світових релігіях. Іншими словами, в традиційних релігіях існують ключові твердження, що їх потрібно безумовно приймати тому, що вони виходять од певної особи чи інституту або тому, що вони з'являються в певній книзі чи в чомусь подібному. А тому треба довіряти цій особі, інституту чи книзі, через те, що вона (або її автор) мали свого роду надприродний доступ до істини, щось, що виходить за межі звичних способів пізнання, наявні в кожного з нас (наприклад, розум та спостереження п'ятьма органами чуттів). Так, згідно з католицизмом треба довіряти Папі Римському через його особливі стосунки з богом. Згідно з християнством загалом треба довіряти Біблії, оскільки вона нібито є богонатхненним словом. Згідно з ісламом треба довіряти Корану, оскільки він, знову ж таки, нібито походить од божественного одкровення. Так само Тора в іудаїзмі. Згідно з буддизмом треба довіряти мудрості Будди, оскільки вона нібито походить з досягнутого ним стану просвітлення, завдяки чому він уникнув циклу переродження в нірвані. (В сторону. Буддизм знаходиться ближче до межі між філософією та релігією, ніж інші віросповідання. Інколи дехто називає буддизм філософією, а не релігією.)

Навпаки, *наука* не апелює до надприродних джерел знання для обґрунтування своїх теорій. У першу чергу наука звертається до спостережень, особливо до спостережень *спеціального* характеру. Тобто вона звичайно звертається до певних спостережень, здійснюваних науковцями, тоді як більшість людей таких спостережень не робили, хоча могли б зробити. Як правило, щоб провести такі спостереження, спершу треба поставити доволі специфічний

експеримент. Приклад. Якщо підвести електричну напругу до проби води, можна спостерігати утворення бульбашок на обох електродах. Якщо поводитися дуже обережно й розумно, то можна перевірити, чи перетворюється вода на водень і кисень. Частково завдяки цьому спостереженню вчені знають, що вода — це H_2O . Самі ви, напевно, ніколи цього не спостерігали, але якби належним чином поставили експеримент, то могли б.

Не всі наукові докази залежать од експериментальних маніпуляцій з навколишнім середовищем. Наприклад, основні докази того, що всі планети обертаються навколо Сонця, походять із ретельних спостережень за положенням планет на нічному небі в різний час доби, зроблених неймовірно терплячими астрономами. Ви, напевно, самі не робили цих спостережень, але, знову ж таки, могли б.

До речі, все це я кажу не для побороювання чи обстоювання релігії, не для побороювання чи обстоювання науки. Мене це не обходить. Я просто фактично описую, як згадані пошуки ведуться і яким чином в них доходять згоди. Моя задача пояснити, чим вони відрізняються від філософії.

Філософія (принаймні сучасна, наукова філософія) апелює до (здогадно) логічних аргументів, де посилки цих аргументів звичайно випливають із загального досвіду, в тому числі з добре відомих спостережень або загальних інтуїцій (тобто, грубо кажучи, з усіх тих речей, котрі, коли над ними подумати, можуть видаватися не позбавленими смислу). Здебільшого такий підхід не вимагає надприродного доступу до істини, і, здебільшого, не потребує проведення експериментів або інших вузькоспеціалізованих спостережень³.

1.5. Міфи про філософію

Тепер хочу розглянути деякі поширені помилкові уявлення про філософію.

Міф №1. Філософи цілими днями сидять і сперечаються про смисл життя та природу істини.

Коментар. Що ж, смисл життя — це філософське питання, а філософи сперечаються щодо будь-якого філософського питання. Але питання «В чому

³ Винятки. В філософії свідомості та в філософії науки прийнято апелювати до наукових відкриттів. Та навіть у цьому випадку філософи, як правило, самі не здійснюють жодних спеціальних спостережень, а просто обговорюють, як інтерпретувати спостереження та теорії науковців. Є хіба що один прикрий виняток. Нещодавно декотрі філософи почали практикувати те, що вони називають «експериментальною філософією», що звичайно передбачає опитування щодо інтуїції публіки з приводу філософських питань.

смысл життя?» є не надто обговорюваним філософським питанням — мало хто з філософів коли-небудь звертався до нього в своїх роботах. Так само і щодо питання «Що таке істина?» Окремі філософи працюють над теоріями істини, але їх порівняно небагато. Питання, перелічені вище (у параграфі 1.3), обговорюються значно частіше.

Хоча цей міф не такий уже поганий, тому що зводиться лише до питання вибору пріоритетів. Наступний міф гірший.

Міф №2. Філософія ніколи не розвивається. Філософи досі сперечаються про те ж, про що сперечалися й дві тисячі років тому.

Коментар. Ні, це абсолютно не відповідає дійсності.

А. Щодо «сперечаються про ті ж питання». Перелічу дещо з того, що філософи не обговорювали дві тисячі років тому: критерії онтологічних зобов'язань, модальний реалізм, реліабілізм, семантичний екстерналізм, паранесуперечлива логіка, функціоналізм, експресивістська метаєтика.

Напевно, вам нічого не говорить жодна з наведених назв. Але все це добре відомі та важливі теми сучасних дискусій, і їх упізнає будь-який викладач філософії, однак жодна з них не обговорювалася ані Платоном, ані Арістотелем, ані будь-ким з античних філософів. Хоча західній філософії вже дві тисячі років, жодна з цих проблем, наскільки мені відомо, ще сто років тому навіть не піднімалася. Більше того, побачивши цей список, будь-який професійний філософ нашого часу міг би поповнити його ще багатьма прикладами.

Б. Про розвиток. Є питання, де в процесі пошуку відповідей було досягнуто прогресу:

- 1) Чи справедливе рабство? Я не жартую! Арістотель, котрого часто називають найвидатнішим філософом усіх часів, вважав рабство справедливим. Тепер ніхто більше так не вважає.
- 2) Що краще — диктатура чи демократія? Я серйозно! Платон, також один з найвидатніших філософів, вважав, що відповідь на це питання — «диктатура» (тільки якщо диктатором є філософ!). Тепер ніхто більше так не вважає.
- 3) Чи аморальний гомосексуалізм? Історично як філософи, так і не-філософи додержувалися різних поглядів щодо цього питання, і багато хто вважав, що гомосексуалізм аморальний, включаючи таких великих філософів, як Фома Аквінський та Іммануїл Кант. Сьогодні майже всі згодні з тим, що з гомосексуалізмом, очевидно, все гаразд.

4) Чи телеологічна природа? Історично багато хто з філософів, слідуючи за Арістотелем, вважав, що неживі об'єкти та бездушні форми життя мають закладену в них природну мету існування. Свідомі істоти також мають таку мету, і вона не обов'язково відповідає тому, чого хотіли б ці істоти. Сьогодні навряд чи хтось так вважає. (Так вважають одиниці — майже всі католицькі філософи, тому що так вважав найвідоміший католицький філософ Фома Аквінський.)

5) Що таке знання? Раніше в епістемології незаперечним було те, що «знання» можна визначити як «обґрунтоване істинне переконання». Сьогодні практично всі погоджуються, що це не так.

Жодний з перерахованих вище випадків не є другорядним. Всі вони є прикладами значної зміни поглядів щодо важливих питань. Щоправда, в деяких випадках розвиток філософської думки полягає у відкиданні старого погляду на питання без досягнення консенсусу щодо того, котрий погляд вважати вірним, як у випадку 5). Але відкидання хибних поглядів — також важливий вид прогресу.

Деякі з наведених вище прикладів можуть здатися очевидними, не надто вражаючими в інтелектуальному плані. «Рабство — це погано. Ха, ну звісно!», скажете ви. Але насправді це зовсім не було очевидним дві тисячі років тому. Навіть найрозумнішим та найосвіченішим. І це було надзвичайно важливе відкриття. До речі, майже впевнений, що і вам це не було б очевидно, якби інші люди у вашому суспільстві не навчили вас, що рабство це погано.

Чи знайшли ми відповідь на кожне питання? Очевидно, що ні. Але чи досягли ми значного прогресу? Очевидно, що так.

Міф №3. Філософствувати — це всього лише висловлювати свою думку або ставлення з того чи того приводу.

Коментар. Не знаю, чи багато хто так вважає, але, здається, такі погляди трапляються серед студентів. Ніхто з тих, хто займається філософією, — наприклад, пише тексти, дискутує на заняттях або з іншими любителями філософії, — не хоче чути *самі лише* думки. Я маю на увазі мніння, що не підтверджуються доказами чи логічними міркуваннями. Ми не просто виражаємо своє ставлення (якщо так робите ви, то припускаєтеся помилки). Філософствування — це ретельне обдумування.

Міф №4. В філософії не існує відповідей.

Коментар. Філософи не погоджуються з приводу багатьох речей, але є одне, з чим майже всі в нашій галузі згодні, — це те, що таке твердження є хибним.